

Naujas žvilgsnis į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją

Zenonas Norkus. **Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu.** Vilnius: Aidai, 2009. 473 p.

Senosios Lietuvos istorijos tyrimų aruodą papildė Zenono Norkaus monografija „Nepasiskelbusioji imperija. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija lyginamosios istorinės imperijų sociologijos požiūriu“. Tai išskirtinė knyga. Ir ne dėl autoriaus pasirinktos „imperinės“ temos, o dėl to, kaip ji parašyta.

Mokslinėje spaudoje, be abejonės, pasirodys bent keletas skirtingų šio tyrimo recenzijų, nes ją galima vertinti iš įvairių perspektyvų, ir visos jos bus labai reikalingos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) istoriografijai.

Z. Norkus ne pirmas senąją Lietuvos valstybę pavadino *imperija*, tačiau jis, pateikęs išsamią imperijos idėjos sklaidos Vakarų kultūroje apžvalgą, panardinęs skaitytojus į sudėtingą teorinį šiuolaikinės imperiologijos pasaulį, pirmas užsibrėžė uždavinį pamėginti sistemingai išnagrinėti LDK imperinio pobūdžio klausimą. Jis ieško jo sprendimo būdų, pasitelkdamas lietuvių istoriografijoje nenaudotą „imperinę priėgą senosios Lietuvos valstybės istorijos (iki 1569 m.) faktams naujai interpretuoti“ (p. 9).

Pasinaudojęs istorinės sociologinės komparatyvistikos srities, vadinamųjų lyginamųjų imperijų tyrimų įdirbiu, autorius sugebėjo pateikti suaktualintą, bet ne supaprastintą masiniam vartojimui skirtą senosios Lietuvos valstybės kaip imperijos, kad ir neformalios, vaizdinį. Autoriaus siekį liudija įvade išdėstyti temos pasirinkimo motyvai, kad „tokia interpretacija yra ypač aktuali vadinamųjų „LDK paveldo dalybų“ situacijoje, kuri susiklostė po Sovietų Sąjungos žlugimo, kai buvusioje LDK teritorijoje ne tik buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė, bet susikūrė bent dvi nepriklausomos valstybės (Baltarusija ir Ukraina), sprendžiančios savo tautinės tapatybės konstravimo „didžiaisiais pasakojimais“ uždavinį. Kiti „dalybų“ dalyviai yra rusų istoriografija, grįžtanti prie dar carinės Rusijos istoriografijoje dominavusios LDK kaip vakarinės rusų valstybės koncepcijos, bei Lenkijos istoriografija, kurioje LDK istorija traktuojama kaip Lenkijos istorijos epizodas, kurio metu Lenkija „persikėlė“ į rytus, kol geopolitiniai lūžiai jos negrąžino į Piastų sienas. LDK „dalybų“ byla daug kuo panaši į Karolio Didžiojo imperijos, kurios paveldėtojomis gali lygiai save laikyti ir moderniosios vokiečių, ir prancūzų (o iš dalies – ir italų) tautos. Vis dėlto kartais „dalybų“ dalyviai (visų pirma kai kurie baltarusių istorikai) nueina labai toli, visiškai „eksproprijuodami“ lietuviškąją pusę.“ (p. 9–10).

Atsižvelgiant į naująsias LDK istoriografijos raidos tendencijas, autoriaus pasiūlytą „LDK paveldo dalybų“ situacijos apibūdinimą galima būtų papildyti dar vienu šiuolaikiniu „lenkišku“ štrichu. Lenkijos istorikai tarptautinėje mokslo ir politikos erdvėje pastaruoju metu aktyviai platina tezę, esą 1569 m. Liublino unijos būdu sukurtoji Lenkijos ir Lietuvos valstybė – Abiejų Tautų Respublika buvusi savotiška Europos Sąjungos pirmtakė, kadangi šios daugiatautės, įvairiatikybės ir daugiakultūrės valstybės visuomenės gyvenimas buvęs pagrįstas lenkiškaisiais bajorų demokratijos bei savivaldos principais, kurie po 1569 m. unijos buvo paskleisti ir iki tol demokratijos nepažinusios LDK erdvėje bei pakeitė jos visuomenę¹.

Šių dienų geopolitinėje situacijoje ši koncepcija politiškai patraukli, todėl ir Lietuvoje pasigirdo raginimų minėti Liublino unijos datą kaip šventę. Pamištama tik, kad 1569 m. unija Lietuvai nebuvo „šventinė dovana“, priešingai – susiklosčius ekstremalioms Livonijos karo pradžios sąlygotoms aplinkybėms, politinis kompromisas buvo labai sunkiai pasiektas. Dar daugiau – kelyje į susitarimą Lenkijos politikai bei juos palaikę paskutinysis Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos vyriškos šakos palikuonis – Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas panaudojo su demokratija nederančias priemones, o bajoriškąją demokratiją besididžiuojanti Lenkijos Karalystės politinė tauta tam nepasipriešino. Priešingai, tai Lenkijos Karalystės seimui reikalaujant sudaryti uniją Lietuvai nepriimtinais sąlygomis, kurios pažeistų valstybės suverenumą ar visai ją panaikintų, valdovas Žygimantas Augustas 1569 m. pasielgė kaip tikras autokratinis monarchas, savo sprendimu atskyręs nuo Lietuvos valstybės 170 tūkst. km² teritoriją, Voluinės, Braclavo, Podolės, Palenkės ir Kijevo vaivadijų žemes ir jų gyventojus prijungęs prie Lenkijos Karalystės, grasindamas žiauriomis sankcijomis (žemėvaldos atėmimu) pareikalavo, kad visi šių teritorijų žemvaldžiai prisiektų Lenkijos Karūnai (ar galėtume įsivaizduoti tokiu būdu sukurtąją Europos Sąjungą!)².

¹ Panašu, kad savotiški impulsai, paskatinę šios išvalgos atsiradimą, buvo pasirengimas stojimui į Europos Sąjungą ir tarptautinio projekto rėmuose išleista Andrzejaus Sulimos Kamińskiego monografija „Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów, 1505–1795. Obywatele, ich państwo, społeczeństwo, kultura“ (Lublin, 2000). Knygoje, pavadintoje „Daugelio Tautų Respublikos istorija, 1505–1795. Piliečiai, jų valstybė, visuomenė, kultūra“ Džordžtauno universiteto profesorius plėtoja mintį, kad Vidurio Rytų Europa XVI–XVIII a. buvo valstybinė erdvė, kuri nepakluso nei Vakarų, nei Rytų Europoje susiklosčiusių politinių-valstybinių santvarkų diktatui, joje neįsigalėjo absoliutizmas ar net stipri monarcho valdžia, klestėjo parlamentarizmas ir demokratija, kuriuos puoselėjo savita piliečių visuomenė ir jos politinė kultūra. Pl. žr.: J. K i a u p i e n ė, Penki šiuolaikinių Vidurio Rytų Europos istorikų žvilgsniai į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, *Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai, I*, Vilnius, 2003, p. 128–131.

² Šitoje vietoje galima būtų kiek pakoreguoti knygos autoriaus, sekant J. Pelensky (*The Contest for the Legacy of Kievan Rus*, New York 1998), išvalgą, kad 1569 m. „nebuvo jokio lietuviško patriotizmo apraiškų ir ukrainietiškos (dabartinė „anachronistinė“ prasme) LDK žemėse. Atvirksčiai, vietinė stačiatikiška diduomenė prijungimui prie Lenkijos pritarė. Ypač aktyvūs buvo Voluinės ponai, kuriuos unijos oponentai Lietuvoje netgi laikė svarbiausiais Lietuvą ištikusios nelaimės kaltininkais“ (p. 330). Lenki-

Pasirinkdamas mokslinio tyrimo būdą, Z. Norkus nubrėžia atskirties liniją tarp nuoseklios hermeneutinės istorinio pažinimo metodologijos ir istorinės sociologijos bei lyginamosios imperiologijos. Kita vertus, jis parodo, kad skirtingos metodologinės priegijos gali ir konkuruoti, ir sugyventi, viena kitą papildyti bei praturtinti. Tokia autoriaus pozicija provokuoja Lietuvos istorikus (daugelis jų tebėra ištikimi hermeneutinio istorizmo metodologijai) įveikti mąstymo stereotipus, drąsiau teikti naujas praeities interpretacijas ir diskutuoti. Pati aptariama knyga yra geras šiuolaikinės mokslinės polemikos pavyzdys. Gilus sociologijos ir politikos mokslų pažinimas autoriui suteikė galimybę įveikti hermeneutinio istorizmo metodologijos diktuojamą uždaramą, rišimąsi prie šaltinio kalbos, siūlyti naujus problemų sprendimo būdus. Z. Norkus pildo, tikslina bei kritikuoja istorikų įžvalgas, ryžtingai griauna įvairius ideologizuotus, politizuotus senuosius ir naujai kuriamus istoriografijų mitus. Dėl to ši monografija turėtų sudominti ne tik pagoniškosios ar viduramžių krikščioniškosios Lietuvos istorijos tyrinėtojus, ir ne tik Lietuvoje.

Nuosekliai išdėstęs lietuvių istoriografijai naują imperiologijos teoriją (2 skyrius „Imperija ir imperializmas: metodologinės strategijos“, p. 75–203), labai aiškiai pasakęs, kad kitaip, nei autoriams, kuriems imperijos bei imperializmo sąvokas rūpi panaudoti futurologiniams tikslams, jam jos svarbios kaip tolimos praeities pažinimo įrankiai (p. 118), iš didžiulio šiuolaikinės imperiologinės literatūros srauto atrinkęs, jo nuomone, nagrinėjant LDK kaip imperijos problematiką, daugiausiai žadančias koncepcijas (tas, kurios imperijas laiko ikimodernia valstybingumo forma, o imperializmą sieja su ikikapitalistinių laikų tarptautine politika), nurodęs, kad tokie visų pirma yra Anglijos mokyklos teoretikų darbai, autorius išsikėlė tikslą atsakyti į daugybę klausimų, kurių svarba LDK istorikas negalėtų suabejoti: „ar LDK plėtrai būdingi Buzano, Little'o ir Watsono nurodomi imperijų ekspansijos požymiai? Ar jos sandarai būdinga jų aptariama imperinės tarppolitijinės visuomenės struktūra? Kokia buvo ta tarppolitijinė visuomenė (ar visuomenės), kuriai priklausančias politijas LDK vertė savo dominijomis, jungė savo siuzerenitetui ir kurioje ji siekė hegemonijos? Svarbūs ir klausimai, kuriuos turime kelti, žvelgdami į LDK istorijos faktus per realistinės sampratos (visų pirma jos šiuolaikinio varianto) prizmę: kokiai tarppolitijinei sistemai priklausė LDK? Kokia buvo jos struktūra? Jeigu galios pusiausyvyra yra „normali“ tarppolitijinės sistemos būklė, tai kas lėmė LDK imperinės ekspansijos sėkmę, nubrėžė jos ribas ir

jos istoriko Karolio Mazuro surastas, paskelbtas bei interpretuotas šaltinis „Petycja szlachty wołyńskiej do króla Zygmunta Augusta z prośbą o zwołanie nowego sejmku w sprawie unii polsko-litewskiej (Łuck 29 III 1569)“ liudija, kad 1569 m. situacija Voluinėje buvo sudėtingesnė, o noutaikos nebuvo vien tik prolenkiškos (pl. žr. K. Mazuro straipsnius: Nieznana petycja szlachty wołyńskiej do króla w dobie sejmku Lubelskiego 1569 r., *Соціум. Альманах соціальної історії*, Випуск 2, Київ, 2003, c. 41–56; Szlachta wołyńska wobec unii jagiellońskiej w dobie sejmku lubelskiego 1569 r., *Przegląd Historyczny*, t. 95, 2004, z. 1, s. 37–52 ir monografiją *W stronę integracji z Koroną. Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*, 2006).

lėmė LDK tarptautinio (tarppolitijinio) statuso pokyčius? Pagaliau tarptautinės politinės ekonomijos teorijos suteikia pagrindą iškelti klausimą, ar LDK tiesioginei bei netiesioginei valdžiai pajungtos sritys sudarė atskirą ekonominį pasaulį Braudelio ir Wallersteino aptarta prasme (p. 149–150)?

Trečiojoje knygos dalyje „LDK kaip imperija“ (p. 205–381) parodęs, kaip imperinę prieigą galima taikyti senosios Lietuvos istorijai, Z. Norkus tarė savitą žodį LDK istoriografijoje, ir ne tik lietuviškoje. „Imperinės“ išvalgos sukels nemenkus į LDK istorijos paveldą pretenduojančių kraštų istoriografijų „virpesius“.

Autoriaus išdėstytieji vadinamieji būtinieji imperijos požymiai – realus valstybės suverenumas (*suvereni politija*) ir solidus teritorijos dydis („savo dydžiu ženkliai pranokstanti kitas to paties regiono ir epochos politijas“), kaip ir alternatyvieji („vykdo plačią teritorinę ekspansiją; yra hegemonė tarppolitijinėje sistemoje arba siekia ja būti; yra etniškai ar kultūriškai heterogeniška ir turi politiškai dominuojančią etnokultūrinę mažumą; jos teritorija dalijasi į dominuojančią metropoliją ir jai pajungtą periferiją“) atveria galimybę Lietuvos valstybingumo raidą modeliuojantiems istorikams pasitikrinti savo interpretacijas. Toliau kiekvienas tyrinėtojas yra laisvas pasirinkti, priimti Z. Norkaus siūlomą apibrėžtį, kad LDK iki 1569 m. buvo imperija, ar mėginti polemizuoti. Istorija yra mokslas ir jame turi teisę egzistuoti visi kritinio vertinimo ir diskusijos elementai.

Šio rašinio tikslas, pasirinkus autoriaus išsakyta mintimi, kad „pažvelgę į LDK kaip į imperiją, galime jos istorijos faktus suvokti iš platesnės perspektyvos“ (p. 278), mėginti atkreipti dėmesį į kai kuriuos, mano manymu, svarbius (visų aptarti čia neįmanoma) knygoje išryškintus ar praleistus diskusinius, naujų istorikų interpretacijų laukiančius tyrimų klodus.

Vienas toks probleminis klodus yra LDK teritorinė sandara iki 1569 m. Ši problema aktuali dėl to, kad Lietuvos istorikai, nagrinėdami šį klausimą, vis dar neišeina iš carinės Rusijos istoriografijos klasiko M. Liubavskio nubrėžto interpretacinio rato. Z. Norkus kritiškai įvertina LDK istoriografijoje tvirtai įsigalėjusį požiūrį, kad ši valstybė buvo federacija. Istorikams metodologiškai svarbi autoriaus nuostata, teigianti, kad „LDK kaip imperijos koncepcija yra priimtina tik tuo atveju, jeigu ji gali paaiškinti tuos faktus, kuriais remiasi federacinės koncepcijos šalininkai ir turi kokių nors kitų papildomų pranašumų. Reikia sutikti, kad toks papildomas pranašumas yra tai, kad pažvelgę į LDK kaip į imperiją, galime jos istorijos faktus suvokti iš platesnės, neeuropocentrinės visuotinės ir pasaulio istorijos perspektyvos, kartu LDK istorijos faktų interpretacija imperiologiniu požiūriu praturtina imperijos bei imperializmo kaip fenomeno suvokimą, nes LDK kaip imperija turi savitų, gal net išskirtinių bruožų“ (p. 278).

Spręsdamas klausimą – federacija ar imperija buvo LDK, autorius, greta viso pluošto šiuolaikinių federalizmo bei imperializmo tyrinėtojų darbų, plačiai pasirinkęs Lietuvos dirvoje subrendusio ir dirbusio žymaus konstitucinės teisės ir valstybės teori-

jos analitiko Mykolo Römerio (1880–1945) darbais, kuriuos LDK istorikai prisimena nepelnytai retai. Z. Norkus, priešingai, pabrėžia, kad „nors LDK ir netgi ATR valstybingumo problematikai žymusis Lietuvos teisininkas skiria palyginti nedaug vietos, ignoruoti jo palikimą LDK valstybingumo istorijos tyrimuose būtų tiesiog nepadoru jau vien todėl, kad būtent jis kartu su Tadu Narutavičiumi ir nedaugeliu kitų senlietuvių (dažniausiai siejamų su „krajovcų“ kultūriniu politiniu sąjūdžiu XX a. pradžioje) kaip niekas kitas įkūnija jungtį tarp senosios (LDK) ir naujosios (Jono Basanavičiaus) Lietuvos“ (p. 155), atkreipia dėmesį, kad „palyginę Römerio brėžiamas perskyras bei apibrėžimus su šiuolaikiniuose darbuose apie federalizmą aptinkamomis idėjomis, netrunkame įsitikinti, kad jos nėra pasenusios ar nebeaktualios“ (p. 159).

Pagrįsdamas pagrindinį savo teiginį, esą nėra pakankamo pagrindo LDK laikyti federacija, Z. Norkus taip pat pasiremia M. Römerio valstybės sandaros formų klasifikacija, ir išdėsto šiuos argumentus: „Tarp LDK sudariusių žemių pariteto ar lygybės nebuvo. Rusėniškos žemės nebuvo paritetiniais pagrindais atstovaujamos LDK centrinėse valdžios įstaigose ar valdančiajame elite. LDK žemes siejo subordinacijos santykis: metropolijai – LDK regionui, kurį pats Liubavskis vadino „pagrindiniu istoriniu šios valstybės branduoliu“ – buvo subordinuotos kitos LDK žemės. Likusios žemės buvo šio branduolio „aneksai“, kaip jas vadino Aleksandras Presniakovas ir kiti LDK istorikai (įskaitant ir patį Liubavskį). „Aneksas“ – tai ne lygiateisis sudėtinės valstybės narys, kaip yra federacijos atveju“ ir daro išvadą, kad „žvelgdami į XIV–XVI a. LDK teritorinę struktūrą per šiuolaikiniuose lyginamuosiuose imperijų tyrimuose vartojamų sąvokų prizmę, galime jos sandaroje išskirti visus tipiškai imperijai būdingus elementus. Be metropolijos ji turėjo savo periferijas, kurios ir vadinosi žodžio „periferija“ vertiniu į rusėnų kalbą – „ukrainomis“ (p. 275–276). Federacija LDK, autoriaus manymu, tapo tik po Liublino unijos išvakarėse 1564–1566 Lenkijos pavyzdžiu įvykdytos vidaus valdymo reformos, kai ji tapo bajorų respublika, sudaryta iš savivaldžių paviėtų, kurie ir buvo šios federacijos subjektai. Ir čia pat įspėja, kad ir šiuo atveju negalima perdėti LDK metropolijos ir periferijų ekonomiškai, socialiai ir politiškai privilegijuotų sluoksnių integracijos laipsnio, kuris buvo pasiektas XVI a. viduryje“ (p. 330–331).

Z. Norkaus išvada, kad „visi Liubavskio nurodyti LDK kaip valstybės sandaros požymiai, kurių pagrindu jis kvalifikuoja LDK kaip federaciją, visiškai „sutelpa“ į LDK kaip hegemoninės ar britiško tipo imperijos, pagrįstos netiesioginiu valdymu, koncepciją“ (p. 281) provokuoja, kad klausimas, ar LDK teritorinė politinė organizacija iki 1569 m. buvo federacinė, ar imperinė, kokios buvo jos raidos tendencijos, būtų keliamas iš naujo, taptų rimtos tarptautinės LDK istorikų diskusijos objektu.

Šiandien stiprėjant Baltarusijos istoriografijos spaudimui, atgimstant carinės Rusijos laikų teorijoms, vis aktualesnė darosi LDK visuomenės sandaros problema. Autoriaus pasirinkta sociologinė ir imperiologinė prieigą leido parodyti etniškai, religiškai, kultūriškai sudėtingos LDK visuomenės vidaus gyvenimą reguliavusius

„mechanizmus“, kurių istorikai dažnai nemato, arba, norėdami išryškinti tik vieną kurią tos visuomenės savitumo bruožą, kitų paprasčiausiai neparodo. Dažnai taip atsitinka aptariant etninę jos sudėtį, kai stengiantis pabrėžti LDK visuomenės daugiatautiškumą, jai suteikiami viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų bendruomenės nebūdingi moderniojo tautiškumo bruožai.

Z. Norkus, nagrinėdamas šį senosios Lietuvos valstybės prigimčiai suprasti svarbų klausimą, pasitelkia LDK istorikų, galima sakyti, nenaudojamas šiuolaikines imperiologijos teorijas, naujais elementais papildo S. C. Rowello monografijoje „Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir vakarų Europoje, 1295–1345 (Vilnius, Baltos lankos, 2001, pirmas leidimas anglų kalba 1994) išdėstytą savanoriško rusėnų žemių prisijungimo prie LDK kritiką („Pildant šią Rowell kritiką reikia pabrėžti tą faktą, kad sparčiausios LDK teritorinės plėtros laikais rusėnų žemės nebuvo suverenios, o pavaldžios Aukso Ordai. Taigi jos ir negalėjo „savanoriškai“ jungtis prie LDK. Viena, kylanti imperija (LDK), atėmė jas iš kitos, smunkančios (Aukso Ordos)“ (p. 211).

Autorius argumentuotai kritikuoja ir požiūrį į LDK kaip į rytų slavų valstybę, pabrėždamas, kad „etniškai lietuviškos kilmės gyventojų santykinė dalis buvo juo didesnė, juo grupė ar sluoksnis buvo aukščiau jos socialinėje ir valdžios hierarchijoje. Atsižvelgus į šį faktą, kiekybinis slavų dominavimas LDK reiškia priešingą dalyką, kadangi skiriamasis imperijų požymis yra ne šiaip jų populiacijos etnis bei kultūrinis heterogeniškumas, tačiau politiškai dominuojančios etninės grupės išsiskyrimas gyventojų visumoje. Kaip tik dėl palyginti menko politiškai dominuojančios lietuvių mažumos kiekybinio svorio bendrame jos gyventojų skaičiuje imperinė LDK fizionomija yra labai ryški – ryškesnė net lyginant ją su carine Rusija arba Habsburgų monarchija, kuriose procentinės didžiarusių ir vokiečių dalys buvo kur kas didesnės. LDK buvo rytinių slavų valstybė tik tokia prasme, kokia Mongolų imperija buvo kinų, o Didžiosios Britanijos imperija – indų: rytų slavai sudarė didžiausią jos pavaldinių dalį“ (p. 258).

Po 1990 m. LDK lietuviškųjų tyrimų erdvėje pasirodė nemažai naujų senosios istorijos šaltinių publikacijų. Kultūros, kalbos, senosios literatūros istorikai suformulavo originalias LDK vykusių etnokultūrinių procesų interpretacijas. Šioje knygoje teikiama etnokultūrinių procesų analizė, parodoma, kaip veikė etnokultūrinė asimiliacija ir jos įveikos mechanizmai, aiškinama, kad „atsidūrusius kitokioje kalbinėje ir kultūrinėje aplinkoje etniškai baltiškos kilmės lietuvių kunigaikščius ir kariauninkus veikė etnokultūrinės asimiliacijos mechanizmai, kuriuos neutralizuoti gali tik rašytinė tradicija, neatitrūkusi nuo šnekamosios kalbos. Tokią tradiciją turi šiuolaikiniai lietuviai, kuriems jų kalbinis atskirumas ir lietuvių kalbos kaip besąlygiškos vertybės pripažinimas yra jų tautinės tapatybės pagrindas. Tuo tarpu senovės lietuviai (kaip ir kitos etninės grupės be raštijos ir literatūrinės kalbos) savo kalbinį atskirumą suvokė ne kaip brangintiną ir puoselėtiną dalyką, bet kaip apmaudžią kliūtį bendrauti. Todėl „savos“ kalbos buvo lengvai atsisakoma, patekus į slavišką aplinką. Žygiuose ir mūšiuose, kuriuose reikia petys petin kovoti su kitų etninių grupių kariais, svarbi ne kal-

ba, kuria vadai duoda komandas, bet tai, kad tos komandos būtų suprastos. Tačiau indiferentiškumas „gimtajai kalbai“ nebūtinai reiškė lietuviškojo tapatumo atsisakymą, nes jis tais laikais savo atsparumą sėmė ne tiek iš „savos“ kalbos, kiek iš kolektyvinės sakininės atminties, kurios turinį sudarė genealoginiai pasakojimai (kad ir koks būtų jų atitikimas „realios“ genealogijos faktams šaltinių kritikos prasme“ (p. 259). Manau, kad knyga bus atidžiai skaitoma ir sulauks galbūt poleminių įvertinimų.

Lietuvos istorikams, hermeneutinio istorizmo metodologijos mokyklos auklėtiniais Z. Norkaus argumentai, išvalgų formulavimo būdas ir jų turinys padeda formuoti tvirtesnę teorinį „stuburą“, įvaldyti šiuolaikišką mokslinio kalbėjimo būdą, kuris būtinas polemizuojant su įvairių pakraipų tyrinėtojais, siekiančiais įrodyti LDK slaviškumą (baltarusiškumą), ir dar svarbiau – aiškinant lietuviškosios tapatybės viduramžiais ypatumus.

Dar viena viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Lietuvos istorijos kraštovaizdžio erdvė, neaptarus kurios nesinorėtų užversti šios knygos, yra vadinamosios Lietuvos-Lenkijos unijos. Tų laikų Europos istorijoje unijų būta daug ir įvairių. Šiuolaikinėje historiografijoje unijos vis dažniau tampa lyginamųjų tyrimų objektu, į jų akiratį, tiesa, kol kas nedažnai, patenka ir LDK ir Lenkijos Karalystės ryšiai. Lietuvos historiografija dėl įvairių priežasčių į šiuos komparatyvistinius tyrimus kol kas reaguoja vangiai. Todėl gaila, kad Z. Norkus nesuteikė šios problemos sampratai mūsų historiografijoje naujo stipraus impulso. Historiografijos apžvalgoje trumpai kritiškai įvertinęs Lenkijos istorikų teikiamas unijos koncepcijas, jų sąsajas su LDK imperijos klausimu, pabrėžęs, kad pripažindami uniją su Lietuva svarbiausiu Lenkijos viduramžių istorijos įvykiu, atvėrusiu jai geopolitinę erdvę ekspansijai į Rytus, lenkų istorikai jos nelaikė lenkiško imperializmo apraiška“ (pl.: 1.1. „Translatio imperii istorijos bruožai“), pats atsiriboja nuo gilinimosi į unijų problematiką, nukreipdamas skaitytojus į M. Jučo ir E. Gudavičiaus darbus, paaiškinęs, kad „šios knygos tikslams teisinės LDK ir Lenkijos karalysčių politinio ryšio detalės nėra svarbios, nes ir istorikai, teigiantys LDK teisiniu požiūriu buvus Lenkijos karūnos lėnu, neneigia realaus ar faktinio LDK suverenumo Vytauto ir jo įpėdinių laikais“ (p. 207). Su tokia argumentacija sutikti nesinorėtų, ir paaiškintu kodėl.

Dinastinės ir personalinės LDK ir Lenkijos Karalystės unijos (iki 1569 m.) „telpa“ į autoriaus teikiamas Lietuvos valstybės transformacijos į imperiją, nutrūkusios 1569 m. Liublino unijos išvakarėse, chronologiją. Nuosekli imperinė prieiga lyg ir reikalautų svarstyti klausimą, kokia buvo Lietuvos Imperijos ir Lenkijos Karalystės teritorinė politinė raida iki Abiejų Tautų Respublikos sukūrimo 1569 m.? Juolab kad skyriuje „Imperijų kliometrija“ pats autorius kritiškai aptaria politologo imperiologo R. Taageperos svarstymus apie LDK kaip imperijos tapatybę po unijos su Lenkija, jo keliamą klausimą „kai dvi valstybės susilieja, kaip buvo su Lietuva ir Lenkija apie 1500 m., kurią iš jų mes turime laikyti absorbavusia kitą?“, pastebi, „kad, ko gero, būtent šis kazusas daugelį imperijų tyrinėtojų ir skatina neįtraukti Lietuvos ar jungtinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės į imperijų sąrašus“ (p. 113).

Deja, pats Z. Norkus šios problemos neišplėtoja, teoriškai nesuformuoja ir nesvarsto, ar LDK kaip neformali imperija galėjo tapti Lenkijos Karalystės dalimi. O gal po 1386 m. Gediminaičių (Jogailaičių) dinastijos narių valdytų Lenkijos ir Lietuvos valstybių sąjungai apibūdinti tiktų šiuolaikinės istoriografijos sąvoka *sudėtinė valstybė / monarchija*?³

Sociologo imperiologo požiūris būtų svarbus ir aiškinantis mechanizmą, kaip Gediminaičių (Jogailaičių) dinastijos dar pagonybės laikais sukurtoji imperija, po krikšto tapusi Vakarų krikščioniškosios sistemos nare, kad ir trumpam tapo Vidurio Europoje dominavusių dinastijų (visų pirma Habsburgų) konkurente? O gal šis istorijos epizodas nesietinas su lietuviškąja Gediminaičių dinastija ir priklauso tik Lenkijos istorijai? Šioje tyrimų srityje lietuvių istorikai teorinio įdirbio, kurį būtų galima gretinti su knygos autoriaus kritikuojamu ideologizuotu lenkų istoriografijos kūrinium – „Jogailaičių idėja“, neturi. Todėl tikėtina, kad Lietuvos–Lenkijos unijų įvertinimas, remiantis šiuolaikiško sociologijos mokslo įdirbiu, susiejant unijas su LDK imperiškumo fenomenu, duotų impulsą ir pagrindą siekui išsivaduoti iš senosios klasikinės unijinės Lenkijos istoriografijos „gniauztų“, jos prieš gerą šimtą metų padiktuoto požiūrio į unijas, kuris šiandien neretai tebėra paprasčiausiai kartojamas.

Apibendrinant norėtusi tik pakartoti, kad Z. Norkaus tyrime keliamų LDK teritorinės ir visuomenės sandaros problemų formulavimo ir nagrinėjimo būdas, suformuluotos netradicinės išvalgos leidžia šią knygą pavadinti dideliu „akmeniu“, pro kurį ateityje negalės praeiti jo nepastebėjęs nė vienas rimtas LDK istorijos iki 1569 m. tyrinėtojas. Šiuolaikiniai Lietuvos viduramžių istorikai, kuriuos mažiau varžo hermeneutinės istorijos metodologijos konvencijos, nebijodami mokslininkų cecho pasmerkimo, galės LDK, kuri nei buvo amžininkų tokia pripažįstama, nei pati skelbėsi esanti, vadinti „imperija“. Ištikimieji, autoriaus žodžiais tariant, „labiau hermeneutiškai“ mąstantys, turės ką kritikuoti bei, ieškodami istorinės tiesos, polemizuoti.

Jūratė Kiaupienė

³ Sąvoka *sudėtinė valstybė / monarchija (composite state/monarchie)* apibūdina vėlyvaisiais viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais Europoje egzistavusį specifinį daugiavariantį valstybių jungimosi ir sugyvenimo būdą. Sudėtinę monarchiją galėjo sudaryti savarankiškos, teritorijomis net nesiribojančios valstybės. Tokių sudėtinių monarchijų, tarp jų ir imperijų, Europoje buvo ne viena. Plg.: J. H. Elliott, *A Europe of Composite Monarchies, Past and Present*, nr. 137, November 1992, p. 49–71; H. G. Koenigsberger, *Composite States, Representative Institutions and the American Revolution, Historical Research*, vol. 62, 1998, nr. 148, p. 137–153. Sampratos *composite state/monarchie* taikymas LDK ir Lenkijos unijoms aptariamas: J. Kiaupienė, A. Zakrzewski, *Unie polsko-litewskie – próba nowego spojrzenia, Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawno-ustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, Warszawa, 2008, s. 65–82; *Lietuvos istorija*, t. 4: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 352–354.